

Severin, Karel

Bazilika panny Marie a její význam v dějinách Litomyšle

Archaeologia historica. 2006, vol. 31, iss. [1], pp. 291-301

ISBN 80-7275-061-5

ISSN 0231-5823

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140674>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Bazilika panny Marie a její význam v dějinách Litomyšle

KAREL SEVERIN

Výklad starších dějin Litomyšle a jejího okolí se opírá především o listinu krále Vladislava I. z 10. ledna 1167 (CDB I, č. 399, s. 411–415). Vznik této písemnosti byl kladen do závěru 12. století (Pražák 1959), s tím, že její převážná část byla sepsána krátce před rokem 1197. Menší část textu a pečeť byla podle nového průzkumu zpadělána za vlády Václava I. mezi lety 1228 a 1245 (Gilar 2003–2004).

Listina vyjmenovala majetek, na který si premonstrátský klášter činil nárok. Obsahuje také zprávu, že zakladatelem toho místa byl „Brecizlai loci illius fundatoris“ (CDB I, č. 399, s. 412), bylo to vysvětlováno tak, že kníže Břetislav II. v Litomyšli založil klášter benediktinů (komentář k tomu in: Nejedlý 1903, s. 19–23). V roce 1913 ale Václav Novotný publikoval úplně jiný výklad této části listiny. Podle jeho názoru Břetislav II. na knížecím hradu v Litomyšli založil významný kostel, zamýšlený jako veliký kostel farní. Autor jej neváhal označit za první výslovně dosvědčený příklad farního kostela, který byl později změněn na kostel premonstrátského kláštera. V poznámce konstatoval: „Soudím proto (jako již Dobner), že Břetislav v Litomyšli založil pouhý farní, arci veliký a významný kostel“ (Novotný 1913, s. 381–383).

*

Informace o dějinách Litomyšle podstatně rozšířila Květa Reichertová. Při archeologickém výzkumu prvního nádvoří zámku v letech 1959–1960 našla základy trojlodní románské baziliky se třemi apsidami, dlouhé asi 40 metrů a široké 12 metrů, vstupní portál byl v západním průčelí mezi dvěma věžemi. V první publikované zprávě dospěla k poznatku, že roku 996 po zničení slavníkovského knížectví Boleslavem II. náležela Litomyšl přímo pod vládu pražského knížete. Na zdejším hradišti stál kostel sv. Klimenta, který svým zasvěcením ukazuje k době cyrilometodějské misie a později se stal kostelem farním. Přesnější historické zprávy se vztahují teprve k založení benediktinského kláštera Břetislavem II., který v době jeho smrti roku 1100 již byl postaven (Reichertová 1962, s. 172). Autorka zaznamenala důležitou skutečnost, že sokly pilířů lodě byly profilovány dvěma způsoby. První západní dvojice pilířů a druhý severozápadní pilíř měly obdobný profil, jako sokl vnější strany věží. Ostatní pilíře, včetně vnitřního soklu severozápadní věže, byly profilovány odlišně. Pokládala to za důsledek výměny kameníka a změny postupu stavebních prací (tamtéž, s. 174). Baziliku datovala do konce 12. století a její architekturu označila za charakteristickou pro kostely premonstrátské (tamtéž, s. 176).

S tímto výkladem ale nesouhlasila historička umění Anežka Merhautová-Livorová. Odkazem na Václava Novotného odmítla možnost, že by v Litomyšli existoval benediktinský klášter, který by předcházela premonstrátskému. Břetislav II. na hradě založil kostel, který byl ve čtyřicátých letech 12. století darován premonstrátům a stal se jejich chrámem klášterním (Merhautová-Livorová 1963, pozn. 18a, s. 90).

V roce 1966 došlo k zvláštní události, obě dámy totiž společně otiskly další stať, vnitřně ale autorsky rozdělenou (Reichertová–Merhautová–Livorová 1966, s. 317–333). Květa Reichertová ve své části reagovala na předchozí kritiku účelovou formulací, že podle některých historiků kníže Břetislav II. v prostředí bývalého hradiště založil benediktinský klášter, správnější je však výklad Václava Novotného, podle kterého zde kolem roku 1097 založil kostel, později darovaný premonstrátům. Současně ale budovala novou konstrukci. Na místě staršího kostela sv. Klimenta, opředeného cyrilometodějskou tradicí, měl v Břetislavově době

vzniknout větší kostel téhož svěcení, spravovaný opatovickými benediktiny. Ti si zde měli zřídit stálé obydlí, nikoliv ale klášter, spíše jen provizorium. Kostel sv. Klimenta se v roce 1259 stal farním kostelem nově založeného města. Premonstráti na hradním návrší poblíž tohoto kostela postavili nový chrám Panny Marie (tamtéž, s. 318). Také zde autorka zdůraznila význam rozdílné profilace pilířů východní a západní části trojlodí (tamtéž, s. 326).

Pozoruhodný je navazující text Anežky Merhautové. Dozvídáme se, že premonstrátský klášter, založený Vladislavem II., byl postaven na tehdy již existujícím hradu, vybudovaném Břetislavem II. a rozšířeném knížetem Soběslavem, což se podle mínění autorky uvádí ve Vladislavově listině z roku 1167. Citovala názor Václava Novotného, že premonstrátům nepředcházeli benediktini. Břetislav II. zde založil kostel, který se později stal kostelem kláštera. Z popisů jeho areálu při administrativním rozdělení mezi litomyšlského biskupa a kapitolu v druhé polovině 14. století Merhautová dospěla k poznatku, že bazilika byla součástí hradu. Vladislav II. premonstrátům při založení jejich kláštera věnoval baziliku a nikoliv kostel sv. Klimenta, který stál v předhradí. V dobách ještě starších však kostel sv. Klimenta měl stát uvnitř hradiště, které hradu předcházelo, Břetislavův hrad tedy byl menší, než původní hradiště (tamtéž, s. 328–329). Autorka se pokusila vysvětlit existenci dvou stavebních fází baziliky. Domnívala se, že starší souvisí s Břetislavem II., ten ale vládl příliš krátkou dobu, proto se stavba protáhla nejméně do prvního desetiletí 12. století. V důsledku její proměny z kostela původně hradního a farního v chrám kláštera premonstrátů byla ve třetí čtvrtině 12. století prodloužena o nové průčelí s věžemi. Podle Merhautové bylo zvětšení baziliky nutné, aby bylo v trojlodí získáno místo pro obyvatele hradu a podhradí (tamtéž, s. 330–331).

V roce 1971 Merhautová připomenula, že Reichertová odlišnou profilací soklů pilířů původně označila za doklad změny stavební hutě, baziliku přesto považovala za jednotné dílo patrné z konce 12. století. Podle autorky ale z hlediska koncepce jednotným dílem nebyla, trojlodí s východním závěrem bylo postaveno do roku 1100, dvouvěžové západní průčelí však vzniklo dodatečně v druhé polovině 12. století, kdy již bazilika patřila premonstrátům (Merhautová 1971, s. 160–161).

O několik let později Květa Reichertová napsala, že Břetislav II. na litomyšlském hradišti založil kostel Panny Marie, u kterého později vznikl premonstrátský klášter. Starší etapu baziliky datovala do 11. století, západní průčelí s věžemi a portálem mělo vzniknout v druhé polovině 12. století. O zástavbě hradního návrší podle zpráv listin 14. století poznamenala: „Výčet všech stavebních objektů, dělených mezi biskupa a kapitolu zřetelně naznačuje, že v Litomyšli nešlo o feudální hradní objekt, ale hluboko do středověku zde přežívalo slovanské ostrožné hradiště, které by zůstalo opuštěno, nebyt okolnosti, že se stalo sídlem církevního feudálního pána, což vtisklo tomuto místu zcela výjimečný charakter“ (Reichertová 1977a, s. 167–169). Ve stejném roce vydala populární publikaci o dějinách Litomyšle. Zde se dočteme, že na litomyšlském hradišti „Břetislav II. vybudoval hrad spravovaný knížecím kastelánem a založil nový kostel Panny Marie, který patřil pravděpodobně opatovickým benediktinům. Ti si snad zřídili při novém kostele stálé obydlí, ne však klášter“ (Reichertová 1977b, s. 11). Poznamenala také, že „litomyšlský hrad přešel postupně z rukou knížecích do rukou církevních a hradská správa nejvýchodnějších Čech přesídlila již v první polovině 12. století na nedaleký Vratislavem II. vybudovaný hrad Vraclav“ (tamtéž, s. 15).

Encyklopedie uměleckých památek podala informaci o slovanském hradišti a později hradu, v jehož sousedství za Břetislava II. vznikl benediktinský klášter. Kostel sv. Klimenta pocházel snad již z konce 9. století. Trojlodní románská bazilika Panny Marie s dvouvěžovým západním průčelím z konce 12. století byla rozšířena na konci 13. století za opata Oldřicha (Poche 1978, s. 290). Podle Anežky Merhautové „za Břetislava II. nevzniklo sice tolik monumentálních stavebních celků, jejich podoba však dokazuje, že domácí prostředí nejen čerpalo poučení zvenčí, ale již samo koncipovalo stavební celky velkého měřítká. Příkladem je závěr trojlodní baziliky na knížecím hradě Litomyšli“ (Merhautová–Třeštík 1983, s. 91). Když se bazilika stala klášterním kostelem premonstrátů, byla podle domácích

zvorů rozšířena o dvouvěžové západní průčelí s portálem (tamtéž, s. 175). V poslední práci z roku 1984 Merhautová konstatovala, že v Litomyšli získali premonstráti baziliku vystavenou na knížecím hradě koncem 11. století a k jejímu trojlodí podle domácích příkladů připojili dvouvěžové západní průčelí s členitým portálem (Merhautová 1984, s. 50, 57).

Petr Charvát vyslovil domněnku, že Břetislavův kostel podle velmi mlhavých náznaků snad byl benediktinským řádovým domem. Jeho opaty mohli být Mikuláš, zemřelý 13. 7. neznámého roku, a Řehoř, zemřelý 5. 12. neznámého roku. Vzpomínka na ně se zachovala v nekrologiu benediktinského kláštera v Podlažicích z let 1204–1227 a odjinud nejsou známi (Charvát 1994, s. 12). Později dodal, že vzhledem k plynulé kontinuitě textu falza listiny z roku 1167 až po dům premonstrátů je možné se odvážit představy, že nespecifikovaný církevní ústav, který Břetislav založil, mohl být nevelkou kolegiální kapitulou (Charvát 1997, s. 15).

O hradišti, na kterém vedle kostela sv. Klimenta pocházejícího snad z 9. století stál ještě velkofarní kostel Panny Marie postavený pravděpodobně v období vlády Břetislava II., referoval Karel Kuča (1998, s. 556–557). Encyklopedie českých klášterů přijala názor Václava Novotného, že na konci 11. století vzniklo litomyšlské hradiště, na němž byl jako velkofarnostní svatyně zbudován kostel Panny Marie z konce 11. a začátku 12. století. Západní závěr chrámu s věžemi byl postaven premonstráty ve třetí čtvrtině 12. století (Vlček–Sommer–Foltýn 1998, s. 345). Termín „veľkofarní kostel“ byl v obou případech pravděpodobně použit omylem, autoři k tomu mohli být svedeni textem Václava Novotného, který hovořil o velkém farním kostele.

*

Shromážděný přehled literatury je zajímavý především rozmanitostí interpretace nálezu baziliky. Byl kostel sv. Klimenta založen v 10., 11. nebo 12. století? Vzniklo zdejší hradiště v 10. nebo 11. století? Hovoří se o jeho přestavbě a v té souvislosti se objevuje termín hrad. Bazilika Panny Marie pocházela z 11. nebo 12. století? Kolik kostelů zde vlastně bylo? Nejvíc jich vyjmenovala Květa Reichertová: Břetislav II. na hradišti založil kostel, později darovaný premonstrátům. Již dříve zde ale byl starší kostel sv. Klimenta a autorka se domnívala, že na jeho místě v Břetislavově době mohl vzniknout větší kostel stejného svěcení spravovaný opatovickými benediktiny, který se později stal farním. Poblíž tohoto kostela postavili premonstráti nový chrám Panny Marie (Reichertová 1966, s. 318). Objevitelka Reichertová a její kritička Merhautová se shodly pouze na skutečnosti, že bazilika nebyla postavena v jednom plánu jednou stavební hutí, ale potvrzeny jsou dvě stavební fáze.

Rozhodující význam pro historii Litomyšle v době, o které prameny mlčí, přitom má právě nález baziliky Panny Marie. Obě autorky však datování jejich stavebních etap, ke kterému posléze dospěly, totiž že starší fáze spadá do doby Břetislava II. a mladší je premonstrátská, nepromítly do výkladu zdejších dějin. Bylo to ke škodě věci, protože by musely odmítnout domněnku Václava Novotného z roku 1913, že Břetislav II. v Litomyšli založil velký farní kostel. Z této doby nepochází žádný farní kostel, který by měl podobu trojlodní baziliky; jestliže nalezené základy souvisejí se stavbou knížete Břetislava, bazilika musela být založena jako chrám klášterní.

V textech Reichertové se objevila myšlenka, že u Břetislavova kostela, v jiné verzi u kostela sv. Klimenta, se usadili benediktini, kteří ale neměli v úmyslu založit klášter. Podle některých autorů zde mělo existovat probošství opatovického kláštera. Nenalezl jsem však žádnou zprávu, že se u některého farního kostela z vlastní vůle usadila nějaká mnišská komunita. Kde získala Anežka Merhautová informaci, že premonstrátský klášter byl postaven na hradu vybudovaném Břetislavem II. a rozšířeném knížetem Soběslavem I., není známo. Listina krále Vladislava I. takovou zprávu neobsahuje.

*

Tato práce byla do značné míry inspirovaná neoprávněně zapomenutou studií provi-
zorního učitele vyššího gymnázia v Uherském Hradišti Josefa Plačka z roku 1907. Autor analyzoval archivní prameny s cílem zjistit, kdo zakládal nejstarší kláštery, co tím sledoval

a jak probíhala jejich výstavba. Podle jeho závěrů byly láštery včetně kostelů v nejstarší době budovány nejdříve ze dřeva a teprve po mnoha letech bylo přikročeno k stavbám kamenným. Perioda mezi založením kláštera dřevěného a první kamennou fází činila přibližně padesát až šedesát let. Autor to doložil u benediktinských klášterů v Břevnově, na Ostrově a v Sázavě, na Hradišti u Olomouce a v Opatovicích. V premonstrátském Strahově trvala čtyřicet let, v benediktinských Podlažicích snad až šedesát nebo sedmdesát let (Plaček 1907).

Otázku prvotní periody dřevěných klášterních staveb nově otevřel průzkum zaniklé baziliky benediktinského opatství na Ostrově u Davle (Richter–Merhautová–Břicháček–Sommer 1990, s. 186). U benediktinského opatství v Břevnově někteří autoři předpokládají, že jeho nejstarší etapa byla postavena ze dřeva (Dragoun–Sommer 1993, s. 186; Vlček–Sommer–Foltýn 1998, s. 597), jiní to zase odmítli (Píša 1997, s. 38–39). Mezi pozůstatky zdíva bývalého opatství benediktinek u kostela sv. Jiří na Pražském hradě archeologové nenalezli žádné zdivo z doby před druhou polovinou 12. století, usoudili proto, že nejstarší budovy kláštera byly z lehčích, do menší hloubky zakládaných konstrukcí (Durdík–Chotěbor 1994, s. 370). Bývalé benediktinské opatství v Sázavě bylo v prvním období existence vybudováno ze dřeva (Sommer 1996, s. 9–16; Vlček–Sommer–Foltýn 1998, s. 633). V konventu benediktinů na Klášterním Hradisku u Olomouce vznikla nejdříve jen provizorní zástavba, potvrzená archeologickou situací (Kohoutek 2002, s. 216). Přestavba původně dřevěného areálu benediktinského opatství v Třebíči architekturou kamennou začala teprve ve druhé čtvrtině 13. století (Obšusta 2002, s. 220).

Přechodné období mezi založením kláštera ze dřeva a vznikem jeho zděných staveb není doloženo jen u benediktinů. Kateřina Charvátová provedla analýzu cisterciáckých klášterů s cílem určit délku této fáze, zajímal ji také způsob existence klášterů v mezidobí provizoria a otázka kdo, jak a z čeho je hmotně zabezpečoval (Charvátová 1992; Charvátová 1993). Zprávy o dřevěných etapách nalezla u klášterů plaského, oseckého a vyšebrodského, zbraslavského a žďárského. Z textu však plyne, že podobný vývoj byl v Klášterním Hradišti nad Jizerou, Zlaté Koruně a možná v dalších cisterciáckých kláštorech (k problematice srovnej: Kamenická 1995, s. 20; Charvátová 1998, s. 250–251; Charvátová 2000, s. 77–78; Chudárek 2002, s. 245–248). S existencí dřevěných klášterů souvisí archeologicky dokumentované farní kostely ze dřeva, nahrazené později stavbami kamennými (Sommer 1997b, s. 276–278; Frolíková–Kaliszová 1999, s. 535–545; Vencel 2004, s. 517–524).

Petr Sommer kláštery stavěné ze dřeva nejdříve pokládal za provizoria. V Břevnově založeném v letech 992–993 však stavbu kamenných budov uskutečnil teprve opat Meginhardt, který vládl do roku 1089 (Sommer 1991, s. 76–77). Dřevěná architektura se uplatnila ve značné míře také v kláštorech Ostrovu u Davle a Sázavě, výzkumy je doloženo, že v Sázavě trvala asi 120 let, na Ostrově asi 200 let. Autor z toho vyvodil, že časové úseky, během kterých se kláštery staly významnými politickými, kulturními a ekonomickými centry, je možné jen obtížně spojit s představou dočasných provizií (tamtéž, s. 82). Dlouhá doba existence dřevěných staveb svědčí o skutečnosti, že představovaly do jisté míry definitivní stavební záměr (tamtéž, s. 90). Vypovídá to o užívání dřeva jako běžného stavebního materiálu i tam, kde bychom nejjednodušší domácí techniky nepředpokládali a automaticky bychom očekávali budování monumentální kamenné architektury (tamtéž, s. 92). V závěru studie Sommer zvažoval možnost, že s dřevěnými stavbami klášterů bude třeba počítat i na dalších místech archeologicky dosud neověřených, například v Opatovicích nad Labem (tamtéž, s. 93). Důležitý je poznatek, že kláštery ze dřeva vznikaly podle schéma základního rozvržení benediktinských konventů, to rovněž dokládá, že nejde o provizoria v tradičním smyslu toho slova (Sommer 1997a, s. 28).

Informace o stavbě klášterů nejdříve ze dřeva a teprve později zděných je v našem případě významná. Jestliže Břetislav II. v Litomyšli založil benediktinský klášter, mohl teoreticky skutečně existovat již před rokem 1100, ale pouze jako stavba dřevěná. K budování kamenného chrámu mohli benediktini přikročit teprve po několika desetiletích. Pokud zde ale klášter benediktinů nebyl, premonstráti v Litomyšli našli při svém příchodu pouze farní kostel

založený knížetem Břetislavem, který určitě nebyl trojlodní bazilikou a pravděpodobně byl ze dřeva. Museli tedy nejdříve rovněž ze dřeva postavit klášter a k budování zděných staveb mohli přistoupit asi v posledních desetiletích 12. století.

Žádná z těchto koncepcí není v souladu s uměnovědnými a historickými závěry Květy Reichertové a Anežky Merhautové, které východní část baziliky datovaly na konec 11. nebo začátek 12. století, západní část do poslední třetiny 12. století. Prvotní výstavba klášterů ze dřeva, o které ve své době autorky neměly tušení, se ale nedala minout a tato okolnost vytváří možnosti nového výkladu událostí.

*

Nejstarší Kosmova zpráva k roku 981 hovoří o hradišti Litomyšl – „castrum sub silva situm, nomine Luthomisl“ (FRB II, s. 41; k tomu srovnej Bláhová 1981, s. 13–23), v roce 1108 je jmenováno „oppidum Lutomisl“ (FRB II, s. 158). Historici tyto údaje spojili s prostorem dnešního města. Hradiště mohlo být jediné na návrší nad městem, kde je postupně doložen premonstrátský klášter nazvaný Jindřichem Zdíkem Olivetská hora (FRB II, s. 410), potom sídlo litomyšlského biskupství, ještě později hrad Kostků z Postupic a nakonec perněstejný zámek. Doklad o opevnění toho místa autoři našli v popisech biskupského sídla z let 1366 (CDM IX, č. 435, s. 351–352) a 1398 (CDM XII, č. 483, s. 427), kdy došlo k dohodám o rozdělení budov bývalého kláštera do vlastnictví biskupa a kapituly. Na základě těchto strohých zpráv vzniklo několik pokusů o rekonstrukci zástavby areálu (Nejedlý 1903, s. 150, 196–197 a mapa v příloze; Stehlík 1957, s. 48–53). Listina z roku 1398 popsala situaci nejpodrobněji, vedle staveb původně kláštera a potom biskupství hovoří také o zdech a branách. K podpoře představy, že klášter byl založen v opevněném prostoru hradiště 11. století, posloužily zprávy o tři století mladší.

Na přelomu 11. a 12. století bylo návrší v místě dnešního zámku podstatně menší než dnes. Terasa francouzské zahrady západně od zámku vznikla teprve v barokní době (Stehlík 1957, s. 16), na severní straně je původní terén pozměněn destrukcemi opevnění hradu Kostků z Postupic. Označit tento nevýrazný kopec za ostrožnu je smělé. V prostoru předpokládaného hradiště plnicího vojenské a správní úkoly klášter existovat nemohl, jeho stavby by temeno kopce bezesbýtku vyplnily. Představa hradiště, do jehož opevněného areálu byl vložen klášter, je ostatně z hlediska vojenského absurdní. Vysvětlení těchto rozporů je ale prosté. Badatelé nevzali v úvahu, že všechny nejstarší kláštery byly chráněny hradební zdí s bránou a často také s věžemi. Takové opevnění bylo jejich standardní výbavou, pouze v Litomyšli mělo být dokladem existence staršího hradiště.

Archeolog Petr Charvát při studiu dějin Litomyšlska rozpoznal, že v regionu je naprostý nedostatek středohradištních nálezů s jedinou výjimkou, kterou je hradiště v Benátkách (Charvát 1980a, s. 274). V analýze historických zpráv o Hrutovu umístil Kosmova „portam custodie“ právě na benátské hradisko (Charvát 1980b, s. 42–43). Upozornil také, že pochybnosti o existenci hradiště v Litomyšli a jeho úloze v správním systému země mají reálný základ. O kastelánovi jmenovaném ve falzu listiny Vladislava II. (CDB I, č. 399, s. 413) není řečeno, kde sídlil, starší literatura jej přesto označovala za kastelána litomyšlského. Domnělé hradiště na katastru Litomyšle nemá oporu v písemných pramenech ani v archeologických nálezech (Charvát 1980a, s. 44–45; Charvát 1994, s. 12). Autor dospěl k předpokladu, že název Litomyšl se původně mohl týkat hradiska v Benátkách, které zřejmě nově opevnil Břetislav I. Benátky patrně reprezentovaly veřejnoprávní sféru přemyslovského státu na Litomyšlsku (Charvát 1994, s. 10–12). Jestliže se nejstarší zprávy jmenující Litomyšl jako „castrum“ z roku 981 a „oppidum“ z roku 1108 vztahují k hradisku v Benátkách, potom na zámekém návrší v Litomyšli, kde byly nalezeny základy baziliky Panny Marie, žádné hradisko nikdy nebylo.

*

V pozadí bytí či nebytí konventu benediktinů v Litomyšli stojí nepřilíš zdůrazňovaná informace. Jeden z Kosmových pokračovatelů zaznamenal, že roku 1131 při rehabilitaci biskupa Menharta, podezřelého z úkladů proti knížeti Soběslavovi, se za přítomnosti biskupů

Jindřicha Zdíka a Oty Bamberského sešlo všech sedm opatů českého království (FRB II, 213). V té době vedle ženského kláštera u sv. Jiří v Praze nesporně existovala benediktinská opatství v Břevnově, Ostrovu u Davle a v Sázavě, v Opatovicích nad Labem, Postoloprtech a Kladrubech. Kláštery želivský a podlažický vznikly později. Za předpokladu, že v Litomyšli konvent benediktinů neexistoval, musel být sedmý opat z Vilémova.

O starších dějinách kláštera vilémovského je známo mnohem méně, než o klášteře litomyšlském. Podle zpráv kronik měl být založen buď v roce 1119 nebo 1120, mohlo to být také roku 1121, tato sdělení ale pocházejí z rukopisů poměrně pozdních. Informace o údajných zakladatelích, hrabatech ze Sulzbachu, je vysloveně nevěrohodná, pochyboval o nich již Václav Novotný (1913, s. 696–697) a kriticky se k tomu vyjádřil Čeněk Sameš (1933–1934, s. 70–77). Novodobě zpracování dějin Vilémova (Vlček–Sommer–Foltýn 1998, s. 685) se přidrželo spíše starší interpretace (Solář 1868, s. 407). Václav Novotný i citovaná encyklopedie v souvislosti se zprávou Kosmova pokračovatele připustili, že v roce 1131 klášter mohl existovat a sedmý opat pravděpodobně byl vilémovský. První bezpečná informace o zdejším klášteře je však až z roku 1160, kdy byl jmenován jeho opat Vilém (CDB I, č. 208, s. 169).

Litomyšlská listina se opírá o dobová akta, pravděpodobně zaznamenala úplnou řadu obdarování od knížete Břetislava II. až do doby krále Vladislava I. a prvních desetiletí panování premonstrátů. Ověřitelných informací i nepřímých dokladů je v případě Litomyšle více, než u Vilémova. Václav Novotný odmítl existenci kláštera benediktinů v Litomyšli proto, že se rozhodl sedmého opata z roku 1131 připsat vilémovskému klášteři. Neměl pro to žádné argumenty, bez analýzy přijal výklad Gelasia Dobnera, výsledkem jeho rozvahy je proto ničím nedoložená domněnka.

*

Gustav Friedrich v edici listiny z roku 1167 upozornil, že obsahuje opis papežského ochranného privilegia (CDB I, č. 399, s. 411). Rozbor listiny a zejména úseku s privilegiem provedl Václav Hrubý (1936, s. 108–118). Domníval se, že premonstrátský klášter měl „ze starší doby jen ochranné privilegium papeže Eugenia III., nyní ztracené, které klášteři vyprosil v Římě biskup olomoucký Jindřich Zdík“. Komentáře Václava Hrubého ale pokračovaly: „Překvapuje, že v onom privilegiu papežském nebylo podle všeho zmínky ani o biskupu Jindřichu Zdíkovi ani o knížeti Vladislavovi, že by byli klášteři něco darovali nebo jej dokonce založili... listina nesvědčí ani jinak o nějaké zvláštní větší účasti knížete Vladislava a biskupa Jindřicha při díle o klášteře litomyšlském... v listině není ani stopy po tom, že by kníže Vladislav a biskup Jindřich Zdík byli zakladateli kláštera litomyšlského... kníže Vladislav klášter litomyšlský nezaložil, jinak bychom si těžko vysvětlili, proč si padělatel naší listiny nevzal za základní předlohu své práce právě onu listinu zakládací.“ Autor odmítl mínění Václava Novotného, „že zakladatelem litomyšlského kláštera je nepochybně biskup Zdík, který se svolením knížete Vladislava přeměnil bývalý kostel hradský čili farní, založený prý knížetem Břetislavem II., na klášter premonstrátský... naprosté mlčení listiny o tom, že by byl zakladatelem kláštera litomyšlského Jindřich Zdík s knížetem Vladislavem, nutí mne k domněnce, že zakladatelem kláštera byl skutečně kníže Břetislav... Jindřich Zdík do starého kláštera uvedl mnichy řádu premonstrátského a tím jej obnovil“. Podle Hrubého pro jeho výklad svědčí, že papežská privilegia „se udílela pravidelně jen duchovním ústavům již zakotveným, delší dobu žijícím, nikoli novým“ (všechny citace Hrubý 1936, s. 116–118).

Studium listiny dále rozvinul Jiří Pražák, který potvrdil, že její část včetně svědecké formule byla po úpravě převzata z papežského ochranného privilegia. Podle jeho názoru „pro datování předlohy je nutné připustit domněnku, že ochranné privilegium mohlo být uděleno již předchůdci premonstrátského kláštera a položití pak jeho vydání zhruba do druhé čtvrtiny XII. století, když termínem a quo je nastoupení knížete Soběslava I., jež ochranný odstavec jmenuje jako dobrodince litomyšlského kostela. Při tomto datování nelze ovšem mluvit s určitostí o privilegiu Evžena III., jak činí Hrubý, neboť Evžen se stal papežem až v únoru 1145, ale třeba připustiti jako možného vydavatele listiny vedle Evžena také některého z jeho předchůdců“ (Pražák 1959, s. 20).

Analýzy Václava Hrubého a Jiřího Pražáka říkají, že papežské ochranné privilegium se patrně vztahovalo nikoliv k vzniku premonstrátského kláštera, ale k instituci, která na jeho místě existovala v první polovině 12. století. V argumentaci Reichertové a Merhautové tento závažný poznatek kupodivu nebyl použit a vzniká zajímavá otázka, kdo byl příjemcem ochranného privilegia, když podle Novotného v první polovině 12. století v Litomyšli žádný klášter nebyl.

*

Příchod premonstrátů do Čech a na Moravu je spojován s osobou olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka. Pravděpodobně na jeho doporučení kníže Vladislav II. s manželkou Gertrudou založili první klášter v letech 1143–1144 v Praze na Strahově.

Další kláštery premonstrátů ale vznikaly jinak. V roce 1144 nebo těsně po tomto datu byl na biskupském statku Želiv založen klášter benediktinů, biskup Daniel I. však z titulu zakladatelských práv řádu toto místo vzápětí odejmul a roku 1149 sem povolal premonstráty ze Steinfeldu (Vlček–Sommer–Foltýn 1998, s. 703–704). Stejně se stalo benediktinům na Klášterním Hradisku u Olomouce, založeném v roce 1078 knížetem Otou I. Sličným s manželkou Eufemií. Kolem roku 1151 byl konvent za neznámých okolností vypuzen a nahrazen kanonií premonstrátů (Foltýn 2005, s. 513–514). Přenechání benediktinských klášterů premonstrátům bylo neefektivnějším způsobem rychlého uvedení nového řádu do země, v Litomyšli mohl být uplatněn identický postup. Literatura uvažuje o možnosti, že také v Klášterním Hradišti nad Jizerou byl původní benediktinský konvent vypuzen a nahrazen v tomto případě nikoliv premonstráty, ale cisterciáky (Vlček–Sommer–Foltýn 1998, s. 296).

*

V argumentaci Květy Reichertové a Anežky Merhautové byl často jmenován kostel sv. Klimenta, výklad časového zařazení, funkce a významu této stavby však byl podle potřeby účelově měněn. S představou o jeho velkomoravském stáří se snažila korektně vyrovnat Anežka Birnbaumová (1948, s. 308), s cyrilometodějskými misemi jej nově spojil Karel Stránský (1996, s. 20). Sv. Kliment byl farním kostelem litomyšlským, nejstarší písemná zpráva je z roku 1347 (RBM V/1, č. 237, s. 124). V první třetině 15. století však byla fara přenesena ke kostelu Povýšení svatého Kříže, naposledy byl sv. Kliment jmenován v roce 1448 a potom asi zanikl (Sedláček 1882, s. 11–12; Nejedlý 1903, s. 12–13, 269–270). Jeho umístění někde poblíž dnešního piaristického kostela naznačuje větší vazbu k bazilice Panny Marie a klášteru, než k mladší aglomeraci města v inundačním údolí řeky Loučné. Petr Charvát zveřejnil zápisy stavebního deníku piaristického kostela v Litomyšli z let 1714–1721. Při jeho stavbě bylo narušeno pohřebiště, které podle popisu nálezů mohlo být mladohradištní. Autora to vedlo k závěru, že svatoklimentský kostel zbudovali premonstráti jako farní svatyni osady laiků (Charvát 1994, s. 13–14).

V posledních letech se hlavně zásluhou archeologů objevily zprávy o analogických situacích. V blízkosti nejstarších klášterů, ale vesměs mimo jejich vnitřní areál, byla identifikována sídliště laiků s kostely. Při sázavském klášteře je farní kostel sv. Kříže s laickým sídlištěm klášterních služebníků doložen již v roce 1070 (Vlček–Sommer–Foltýn 1998, s. 633), u kladrubského kláštera měl patrně stejnou funkci zaniklý kostel sv. Petra (tamtéž, s. 290), v želivském mohl být farní svatyní laiků hřbitovní kostel sv. Petra a Pavla (tamtéž, s. 703). V Milevsku bylo zjištěno laické pohřebiště, u kterého asi existoval kostel (tamtéž, s. 364–365), při sedleckém klášteře v části určené pro laiky byl kostel sv. Filipa a Jakuba (tamtéž, s. 329) a v Plasech je doložen kostel sv. Václava osady laických služebníků (tamtéž, s. 424). Příčinou vzniku kostelů u sídlišť laiků byla skutečnost, že právy křtu a pohřbu disponovaly kostely farní, nikoliv klášterní.

Litomyšlský kostel sv. Klimenta nepocházel z doby Velké Moravy ani z 10. století, tehdy ještě prostor Litomyšle mimo hradiska v Benátkách nebyl osídlen. Mohl vzniknout teprve po založení kláštera jako farní kostel osady laiků. Také v tomto případě můžeme předpokládat vývoj od stavby dřevěné k stavbě kamenné, která jistě nebyla postavena předtím, než byl

z kamene vybudován chrám kláštera a možná celý klášter. Zděný kostel sv. Klimenta patrně nevznikl dříve než v první polovině 13. století.

*

Sídlíště na území dnešního města Litomyšle Petr Charvát interpretoval jako tržní vísku nebo obslužnou stanici při benátském hradisku, kde před rokem 1000 nějaké opevnění ani církevní stavbu není možné předpokládat (Charvát 1980a, s. 275; Charvát 1994, s. 11). Pro datování tohoto tržiště pokládal za důležité, že je jmenováno ve falzu listiny Vladislava II. „forum ecclesie Lutomislensi in Grutou“ (CDB I, č. 399, s. 414), podle nálezů mincí na katastru města ale mohlo existovat již za Vratislava II. (Charvát 1994, s. 12).

Jako doklad předkolonizačního tržního střediska na území dnešního města nebo v blízkém okolí Charvát uvedl zprávu zakládací listiny Poličky z roku 1265 o existenci litomyšlské míry a váhy (CDB V/1, č. 457, s. 675) a skutečnost, že v Litomyšli existovala brakteátová mincovna (Charvát 1980b, s. 48–49; Charvát 1994, s. 16). Mincovna je ale plodem fantazie několika historiků. Gustav Skalský spojil zprávu o litomyšlské míře a váze s představou, že v okruhu Litomyšle se obyvatelstvo při placení raženým i neraženým kovem řídilo vzorovou váhou, uloženou v zdejší mincovně (Skalský 1935–1936, s. 28–30). S odkazem na tuto práci Jaroslav Pošvář a Karel Castelin tvrdili, že v 2. pol. 13. století vedle jiných míst byla mincovna také v Litomyšli (Pošvář 1953, s. 341; Castelin 1953, s. 20). Chaos ve výčtu mincoven se snažil uspořádat Jindřich Šebánek, korektně konstatoval, že zpráva o litomyšlské váze z roku 1265 prokázání mincovny v Litomyšli jako bezpečný doklad neumožňuje (Šebánek 1966, s. 90). Tuto studii skandálně zneužil Jaroslav Pošvář. K podpoře své představy o mincovnách v Čechách a na Moravě citoval jen úvodní část Šebánkova článku s přehledem starších názorů, nikoliv závěr jeho kritické analýzy (Pošvář 1975, s. 126).

Zpráva o litomyšlské míře a váze v zakládací listině Poličky nepotvrzuje existenci mincovny, ale skutečnost, že před založením královských měst Vysokého Mýta a Poličky byla obchodním centrem regionu Litomyšl. Na mincovnu v Litomyšli je třeba zapomenout.

*

Předložená rozprava neobsahuje jednoznačný důkaz, že před premonstráty byli v Litomyšli usazeni benediktini. Nepřímé doklady ale takovou rekonstrukci umožňují.

V době Břetislava II. se Litomyšlí nazývalo hradiště, ležící dnes od města dva kilometry jižně na katastru obce Benátky, tady ale kníže žádnou církevní stavbu nezaložil. Úmysl založit velký farní kostel na návrší v dnešní Litomyšli by v jeho době byl pošetilý, nebylo zde totiž ani hradiště, ani sídlíště. V této neosídlené pustině mohl Břetislav založit pouze benediktinský klášter. Místo bylo pro takový účel ideální, leželo na okraji pomezí hvozdu, ale ve styku s osídleným územím, nedaleko knížecího hradiště a poblíž významné dálkové komunikace.

Jak bylo tehdy obvyklé, kostel zasvěcený Panně Marii i klášter byly postaveny nejdříve ze dřeva. V osadě laiků byl rovněž ze dřeva postaven farní kostel sv. Klimenta. Budování kamenných staveb začalo po uplynutí několika desetiletí existence kláštera, snad za knížete Soběslava I., který byl označen jeho dobrodincem. Někdy v první polovině 12. století, možná právě v době Soběslavovy vlády, hradiště na katastru Benátek asi bylo opuštěno a jeho jméno bylo přeneseno na tržní osadu, která se formovala v údolí Loučné pod klášteřem. Do čtyřicátých let 12. století benediktini postavili větší část trojloďní baziliky, chyběl pouze západní závěr. Tehdy byli z kláštera vypuzeni. Na jejich místo byla uvedena kanonie premonstrátů, kteří v druhé polovině 12. století dokončili stavbu baziliky podle svých řádových tradic a vybudovali zděné objekty kláštera. Potom pravděpodobně na místě dřevěného kostela sv. Klimenta, který již byl farní nejen pro osadu laiků, ale také pro nové sídlíště v údolí, postavili kostel kamenný. Výměna stavebních hutí benediktinské za premonstrátskou by objasnila existenci dvou stavebních fází baziliky.

Prameny

- CDB: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*. I, Pragae 1904–1977 (ed. Friedrich G.); V/1, Pragae 1982 (ed. Šebánek J.–Dušková S.).
- CDM: *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*. IX, Brünn 1875 (ed. Brandl V.); XII, Brünn 1890 (ed. Brandl V.).
- FRB: *Kosmův letopis český s pokračovateli*. In: *Fontes Rerum Bohemicarum* II, Praha 1874 (ed. Emler J.).
- RBm: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*. V/1, Pragae 1957 (ed. Spěváček J.–Rynešová B.).

Literatura

- BIRNBAUMOVÁ, A., 1948: *Kostely sv. Klimenta*. Apoštolát sv. Cyrila a Metoděje pod ochranou blahoslavené Panny Marie 35, s. 232–237, 270–274, 307–309, 333–337, 365–371.
- BLÁHOVÁ, M., 1981: *Castrum sub silva situm, nomine Lutomisl*. In: *Litomyšl 981–1981*. Litomyšl, s. 13–23.
- CASTELIN, K., 1953: *Česká drobná mince doby předhusitské a husitské (1300–1471)*. Praha.
- DRAGON, Z.–SOMMER, P., 1993: *Středověká podoba břevnovského kláštera*. In: *Tisíc let benediktinského kláštera v Břevnově*. Praha, s. 27–29.
- DURDÍK T.–CHOTĚBOR, P., 1994: *Stavební vývoj kláštera sv. Jiří na Pražském hradě*. *Archaeologia historica* 19, s. 369–377.
- FOLTÝN, D., 2005: *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha.
- FROLÍKOVÁ-KALISZOVÁ, D., 1999: *Dřevěné kostely v Čechách v archeologických pramenech*. *Archeologie ve středních Čechách* 3, s. 535–549.
- GILAR, Š., 2003–2004: *Od aktu k falzu, aneb druhý život listiny Vladislava I. pro litomyšlské premonstráty z roku 1167*. *Východočeské listy historické* 21–22, s. 231–237.
- HRUBÝ, V., 1936: *Tři studie o české diplomacie*. Brno.
- CHARVÁT, P., 1980a: *Slovanské osídlení Vraclavska do poloviny 13. století*. *Archeologické rozhledy* 33, 1980, s. 274–279.
- CHARVÁT, P., 1980b: *Hrutov – včerejšek a dnešek jednoho problému*. *Folia historica Bohemica* 2, 1980, s. 39–76.
- CHARVÁT, P., 1994: *Z dějin Litomyšle do počátku 14. století*. In: *Litomyšl. Duchovní tvář českého města*. Litomyšl, s. 9–27.
- CHARVÁT, P., 1997: *Hrady v Podlesí: středověké Vraclavsko do roku 1300*. In: *Pomezí Čech a Moravy* 1, s. 7–41.
- CHARVÁTOVÁ, K., 1992: *Der Bau der Zisterzienserklöster in Böhmen*. In: *Cystersi w kulturze średniowiecznej Europy*. Poznań 1992, s. 179–196.
- CHARVÁTOVÁ, K., 1993: *Postup výstavby cisterckých klášterů v Čechách*. *Mediaevalia historica Bohemica* 3, s. 199–223.
- CHARVÁTOVÁ, K., 1998: *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420. 1. Fundace 12. století*. Praha.
- CHARVÁTOVÁ, K., 2000: *Počátky cisterckých klášterů v Čechách*. In: *900 let cisterciáckého řádu*. Praha, s. 65–78.
- CHUDÁREK, Z., 2002: *Založení cisterciáckého kláštera ve Žďáře a první půlstoletí jeho stavebních proměn*. In: *Ve stopách sv. Benedikta*. Brno, s. 245–253.
- KAMENICKÁ, E., 1995: *Stavební vývoj areálu plaského kláštera ve světle archeologických výzkumů*. In: *850 let plaského kláštera (1145–1995)*. Kralovice, s. 19–37.
- KOHOUTEK, J., 2002: *Výzkum benediktýnského kláštera Hradiska u Olomouce*. In: *Ve stopách sv. Benedikta*. Brno, s. 211–217.
- KUČA, K., 1998: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. III, Praha.
- MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ, A., 1963: *K problematice české architektury 12. století*. *Umění* 11, s. 81–91.
- MERHAUTOVÁ, A., 1971: *Raně středověká architektura v Čechách*. Praha.
- MERHAUTOVÁ, A.–TŘEŠTÍK D., 1983: *Románské umění v Čechách a na Moravě*. Praha.
- MERHAUTOVÁ, A., 1984: *Románská architektura v Čechách*. In: *Dějiny českého výtvarného umění I/1*, Praha, s. 45–91.
- NEJEDLÝ, Z., 1903: *Dějiny města Litomyšle a okolí*. Litomyšl.
- NOVOTNÝ, V., 1913: *Od Břetislava I. do Přemysla I.* In: *České dějiny*. I/2, Praha.
- OBŠUSTA, P., 2002: *Třebíčské benediktinské opatství a jeho odraz v archeologických pramenech*. In: *Ve stopách sv. Benedikta*. Brno, s. 219–229.
- PÍŠA, V., 1997: *Milénium kláštera v Břevnově*. In: *Břevnov v českých dějinách*. Praha, s. 34–41.
- PLÁČEK, J., 1907: *O starších kláštích českomoravských, zvláště řehole benediktinské*. In: *XXIII. výroční zpráva cís. král. českého vyššího gymnasia v Uh. Hradišti za školní rok 1906–1907*. Uherské Hradiště, s. 3–18.
- POCHE, E., 1978: *Umělecké památky Čech*. 2, Praha.
- POŠVÁŘ, J., 1953: *Slezské a moravské mincovny ve 13. století*. *Slezský sborník* 51, s. 339–350.

- POŠVÁŘ, J., 1975: *Organizace anglických mincoven ve 13. století (s přihlédnutím k poměrům v českých zemích)*. Numismatický sborník 13, s. 123–129.
- PRAŽÁK, J., 1959: *Diplomatické poznámky k litomyšlské listině krále Vladislava I.* In: Sborník příspěvků k dějinám Litomyšle a okolí. Pardubice, s. 9–32.
- REICHERTOVÁ, K., 1962: *Odkrytí a výzkum románské baziliky v areálu litomyšlského zámku*. Památková péče 22, s. 171–176, 192.
- REICHERTOVÁ, K.–MERHAUTOVÁ–LIVOROVÁ, A., 1966: *Počátky monumentální architektury v Litomyšli*. Umění 14, s. 317–333.
- REICHERTOVÁ, K., 1977a: *Vývoj historického jádra města Litomyšle*. In: Středověká archeologie a studium počátků měst. Praha, s. 164–174.
- REICHERTOVÁ, K., 1977b: *Litomyšl*. Praha.
- RICHTER, M.–MERHAUTOVÁ, A.–BRICHÁČEK, P.–SOMMER, P., 1990: *Bazilika s první jižní kaplí ostrovského kláštera*. Umění 38, s. 185–193.
- SAMEŠ, Č., 1933–1934: *Klášter vilémovský*. Časopis společnosti přátel starožitností 41, s. 34–39, 69–77, 176–180; 42, s. 22–29, 77–86, 120–125, 159–163.
- SEDLÁČEK, A., 1882: *Hrady, zámky a tvrze Království českého*. I, Praha.
- SKALSKÝ, G., 1935–1936: *Studie o českých a moravských brakteátech III*. Numismatický časopis československý 11–12, s. 1–30.
- SOLAŘ, J., 1868: *Vilémov. Klášter benediktinský s kostelem sv. Petra a Pavla*. Památky archaeologické 7, s. 407–416.
- SOMMER, P., 1991: *První dvě století benediktinských klášterů v Čechách*. Studia mediaevalia Pragensia 2, s. 75–100.
- SOMMER, P., 1996: *Sázavský klášter*. Praha.
- SOMMER, P., 1997a: *Břevnov a české benediktinské konventy ve středověku*. In: Břevnov v českých dějinách. Praha, s. 25–33.
- SOMMER, P., 1997b: *Raně středověká ecclesia lignea a archeologie*. In: Z pravěku do středověku. Sborník 70. narozeninám Vladimíra Nekudy. Brno, s. 276–278.
- STEHLÍK, F., 1957: *Zámek Litomyšl*. Praha.
- STRÁNSKÝ, K., 1996: *Kostely svatého Klimenta*. In: Sv. Kliment u Lipůvky. Významná památka z počátku našich dějin. Brno, s. 17–22.
- ŠEBÁNEK, J., 1966: *Několik zpráv o mincovních a měnových poměrech v českých zemích ve 13. století ve světle diplomatickém*. In: Sborník I. numismatického symposia 1964. Numismatica Moravia II., Brno, s. 84–90.
- VENCL, S., 2004: *Dřevěná sakrální architektura a archeologie*. In: K počtě Vladimíru Podborskému. Přátelé a žáci k sedmdesátým narozeninám. Brno, s. 517–524.
- VLČEK, P.–SOMMER, P.–FOLTÝN, D., 1998: *Encyklopedie českých klášterů*. Praha.

Zusammenfassung

Die Basilika der Jungfrau Maria und ihre Bedeutung in der Geschichte von Litomyšl

Die Darlegung der älteren Geschichte von Litomyšl (Leitomischl) und seiner Umgebung stützt sich vor allem auf das Falsum einer Urkunde, die mit 10. Januar 1167 datiert ist, aber nach neueren Erkenntnissen erst während der Regierung Wenzels I. (1228–1245) entstand. Darin hieß es, dass Břetislav der Begründer des Ortes sei, was so gedeutet wurde, dass Fürst Břetislav II. hier ein Benediktinerkloster gegründet haben soll. Diese Hypothese bestritt aber 1913 für lange Zeit Václav Novotný; seiner Vermutung nach gründete Břetislav in Litomyšl lediglich eine große Pfarrkirche, die um 1145 als Schenkung an die Prämonstratenser übergang und Klosterkirche wurde.

Im Zeitraum 1959–1960 entdeckte die Archäologin Květa Reichertová im Hof des Litomyšler Schlosses die Fundamente einer dreischiffigen, ca. 40 Meter langen und 12 Meter breiten romanischen Basilika mit drei Apsiden, die an der Westfassade zwei Türme und ein Hauptportal aufwies. Ihr erster Bericht über den Fund wurde jedoch von der Kunsthistorikerin Anežka Merhautová angegriffen. Im Zeitraum 1962–1984 veröffentlichten beide Autorinnen eine Vielzahl sich gegenseitig widerlegender Abhandlungen, eine einhellige Meinung vertraten sie nur in dem Punkt, dass die Basilika in zwei Bauetappen entstanden war. Kern ihres Streites war neben der Datierung der Bauphasen auch die Frage, ob Fürst Břetislav II. in Litomyšl ein Benediktinerkloster (Reichertová) oder lediglich eine Pfarrkirche (Merhautová) gegründet hatte. Der sich eher auf phantasievolle Mutmaßungen und weniger auf verlässliche Quellenaussagen stützende Meinungsstreit wurde nicht zufriedenstellend zu Ende geführt.

Der vorliegende Beitrag enthält keinen eindeutigen Beweis, dass Břetislav II. das Benediktinerkloster von Litomyšl gegründet hat. Eine Vielzahl von früher unbekannten, meist von Archäologen gewonnenen Erkenntnissen ermöglicht allerdings dank indirekter Belege eine Neuinterpretation der Geschichte.

Anhand der ältesten Klöster konnten die Archäologen nachweisen, dass diese nebst Kirchen zu ihrer Gründungszeit aus Holz gebaut wurden, was keine provisorische Notlösung war, sondern gewissermaßen

die endgültige Bauabsicht. Erst nach vielen Jahrzehnten wurden sie zu gemauerten Gebäuden umgebaut. Bei der Interpretation der Datierung für die Basilika der Jungfrau Maria muss man sich diese Erkenntnisse vor Augen halten.

Auf die Jahre 981 und 1108 beziehen sich Erwähnungen der Burgstätte Litomyšl, die in der Vergangenheit in Zusammenhang mit der gleichnamigen Stadt gebracht wurden. Auf Grund archäologischer Funde kam Petr Charvát allerdings zu dem Schluss, dass als Litomyšl ursprünglich eine sich im Kataster von Benátky, rund zwei Kilometer südlich der Stadt befindende Burgstätte bezeichnet wurde. Auf dem Gebiet der heutigen Stadt Litomyšl ist eine Burgstätte weder durch archäologische Funde noch durch schriftliche Quellen belegt.

Der Text eines der Chronisten, die die Kosmas-Chronik weitergeführt haben, gibt an, 1131 habe ein Zusammentreffen aller sieben Äbte aus dem Königreich Böhmen stattgefunden. Sechs von ihnen stehen ohne Zweifel fest, als siebter wurde von Václav Novotný – ohne vorhandene Beweise – der Abt von Vilémov genannt. Dies war der Grund, warum nach 1913 die Existenz eines Benediktinerklosters in Litomyšl nicht mehr in Betracht gezogen wurde.

Dabei sprachen historische Analysen für sein Bestehen. Gustav Friedrich entdeckte, dass das Urkundenfalsum von 1167 die Abschrift eines päpstlichen Schutzprivilegs enthielt. Václav Hrubý und Jiří Pražák stellten in ihren Analysen fest, dass dieses Privileg nicht dem Prämonstratenserkloster, sondern bereits in der 1. Hälfte des 12. Jahrhunderts seinem nicht näher definierten „Vorgänger“ verliehen wurde. Bei der Erläuterung der Geschichte der Basilika der Jungfrau Maria und der Stadt Litomyšl blieben diese wichtigen Angaben völlig unberücksichtigt.

Die Ankunft des Prämonstratenserordens in Böhmen und Mähren wird in Verbindung mit dem Bischof von Olmütz Jindřich (Heinrich) Zdík erwähnt. Vermutlich auf seine Empfehlung gründeten Fürst Wladislaw II. mit Gattin Gertrude 1143–1144 auf der Strahov-Anhöhe in Prag das erste Prämonstratenserkloster. Weitere Kanonien – auf dem bischöflichen Gehöft zu Želiv und in Klášterní Hradisko bei Olmütz – entstanden allerdings in den bereits früher bestehenden Klöstern der Benediktiner, die von hier vertrieben wurden. Die Übergabe der Benediktinerklöster an die Prämonstratenser war vermutlich der effizienteste Weg, wie sich der neue Orden im Land etablieren konnte, und in Litomyšl wurde möglicherweise das gleiche Vorgehen angewendet.

In unmittelbarer Nachbarschaft der ältesten Kirchen wurden Siedlungen laizistischer Diener entdeckt, in denen sich Pfarrkirchen befanden. Pfarrkirche einer solchen Siedlung war zweifellos die Litomyšler St.Kliment-Kirche, die erst nach Gründung des Klosters entstehen konnte. Vermutlich wurde sie ursprünglich gänzlich aus Holz gebaut und erst, als das Kloster zum gemauerten Gebäude ausgebaut wurde (wahrscheinlich in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts), wurde sie aus Stein gebaut.

St. Kliment diente als Pfarrkirche auch für einen Marktflecken, der später im Tal des Flusses Loučná unterhalb des Klosters entstand. Um die Mitte des 13. Jahrhunderts soll es hier eine Münzanstalt gegeben haben. Diese Mutmaßung entstand auf Grund der Deutung der Gründungsurkunde der Stadt Polička aus dem Jahr 1265, in der die Anwendung von Litomyšler Längen- und Maßeinheiten erwähnt wird. Dies ist aber kein Nachweis für eine Münzanstalt, sondern für die Tatsache, dass vor Gründung der königlichen Städte Vysoké Mýto und Polička eben Litomyšl das Handelszentrum dieser Gegend war. Die Existenz einer Münzanstalt in Litomyšl ist Wunschdenken.

Auf Grund dieser Thesen kann der Versuch einer Rekonstruktion der älteren Geschichte von Litomyšl folgendermaßen dargestellt werden: Zur Zeit der Regierung Břetislavs II. wurde als Litomyšl eine Burgstätte bezeichnet, die sich heute rund zwei Kilometer südlich der Stadt im Kataster der Gemeinde Benátky befindet. Hier hat der Fürst allerdings keinen kirchlichen Bau gegründet. Die Absicht, auf der Schlossanhöhe im heutigen Litomyšl eine große Pfarrkirche zu errichten, wäre töricht gewesen. Zu Břetislavs Zeiten erstreckten sich hier weder eine Burgstätte noch eine Siedlung, der Raum war noch unbesiedelt. In der damaligen Einöde konnte er lediglich ein Kloster gründen. Für diesen Zweck war der Ort allerdings ideal, er lag in einem unbesiedelten Forst oder in seiner Nähe, nicht weit aber von einem bereits besiedelten Gebiet, einer Grenz-Burgstätte und einem wichtigen Handelsweg.

Wie damals üblich, sowohl die der Mutter Gottes geweihte Kirche als auch das Kloster wurden zuerst aus Holz gebaut. In der Nähe der laizistischen Siedlung entstand die – gleichfalls aus Holz gebaute – St.Kliment-Kirche. Mit der Errichtung von Steinbauten begann man erst nach einigen Jahrzehnten des Bestehens des Klosters, vermutlich während der Regierungszeit des Fürsten Soběslav I., der als dessen Wohltäter bezeichnet wurde. Während der ersten Hälfte des 12. Jahrhunderts, möglicherweise zur Zeit der Regierung Soběslavs, wurde die Burgstätte im Kataster von Benátky verlassen und erlosch, ihr Name jedoch wurde auf einen Marktflecken übertragen, der im Tal des Flusses Loučná unterhalb des Klosters entstand. Bis zu den 40er-Jahren des 12. Jahrhunderts haben die Benediktiner den größten Teil der dreischiffigen Basilika fertiggestellt, es fehlte lediglich der West-Abschluss. Zu diesem Zeitpunkt wurden sie aus dem Kloster verdrängt. Ihren Platz bezog die Kanonie der Prämonstratenser, die in der 2. Hälfte des 12. Jahrhunderts den Bau der Basilika im Einklang mit ihren Ordenstraditionen vollendeten und die gemauerten Klostergebäude errichteten. Dann bauten sie – vermutlich an Stelle der Holzkirche St. Kliment, die bereits der laizistischen Siedlung und auch der neuen Siedlung im Tal als Pfarrkirche diente, – eine steinerne Kirche. Die Existenz der zwei Bauphasen der Basilika könnte durch den Wechsel von der Bauhütte der Benediktiner zur Bauhütte der Prämonstratenser erklärt werden.

Übersetzung Lenka Šedová

